

Η έννοια του «ξένου» μέσα από γλωσσικές παρατηρήσεις. Συνέχειες και ασυνέχειες

Μαρία Βραχιονίδου*

Η εχθρική αντιμετώπιση του ξένου, του αλλοδαπού και αλλοεθνή, φαινόμενο που απασχολεί έντονα, τελευταία, τη σύγχρονη ελληνική κοινωνική πραγματικότητα, κάθε άλλο παρά καινούρια είναι. Ως γνωστόν, η διπολική αντιπαράθεση του «εμείς» και του «οι άλλοι» είναι τόσο παλιά όσο και το ανθρώπινο γένος. Τον «άλλο», τον «ξένο», τον ορίζει σχεδόν πάντα μια κυρίαρχη ομάδα, ως κάποιον που δεν ανήκει σ' αυτήν θέτοντας και τα κριτήρια της διαφοροποίησης, σύμφωνα με τα οποία ο ξένος πάντοτε μειονεκτεί ή έχει χαρακτηριστικά ελαττώματα για τα οποία είναι άξιος περιφρόνησης και υπόκειται σε διακρίσεις. Στην περίπτωση πάλι που ο ορισμός του «άλλου» προκύπτει από τον κυριαρχούμενο για τον κυρίαρχο, πάντα στο πλαίσιο της ενδο-ομάδας, οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί δεν γίνονται δεκτοί, ή δεν γίνονται δεκτοί ως τέτοιοι, και η υποτίμηση αντιστρέφεται, συχνά με την ίδια ακριβώς ρητορική προς τον άνωθεν «άλλο» (Staszak 2008, λ. other/otherness).

Από τις διάφορες εκδοχές του «άλλου», η παρούσα ανακοίνωση εστιάζει στον εθνικό «άλλο», δηλ. στον ανήκοντα σε διαφορετική εθνική ή εθνοτική ομάδα, τον κατεξοχήν «ξένο» και στα γλωσσικά δεδομένα γύρω από αυτόν. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να παρουσιαστεί και να μελετηθεί γλωσσικό υλικό που προέρχεται αφενός από την παραδοσιακή ελληνική κοινωνία και αφετέρου από τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, προκειμένου να καταδειχτούν οι συνέχειες αλλά και οι τομές στις αντιλήψεις περί «ξένων». Το πρώτο αντλείται α) από το ανέκδοτο διαλεκτικό υλικό του Αρχείου του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών¹, β) από σχετικές με το θέμα της πρόσληψης του ξένου λαϊκές ρήσεις (μέσα σε παροιμίες, γνωμικά, ανέκδοτα, παραμύθια κ.λπ.) και γ) από βιβλιογραφικές πηγές (κυρίως τις τρεις μελέτες του Νικόλαου Κοντοσόπουλου για τα εθνικά ονόματα) ενώ το δεύτερο από σύγχρονα δημοσιεύματα του τύπου και του Διαδικτύου, τα λεξικά της νεοελληνικής και τα προσωπικά ακούσματα.

Θα ξεκινήσω με μια μικρή αναφορά στην αντίληψη που επικρατούσε για τους ξένους κατά την ελληνική αρχαιότητα. Ο γενικός όρος για τον ξένο, τον μη Έλληνα, ήταν, όπως γνωρίζουμε, *βάρβαρος*. Δεν είμαστε σίγουροι αν η ηχομήμητη αυτή λέξη που αρχικά σήμαινε τον αλλόγλωσσο και τον αμέτοχο της ελληνικής παιδείας χρησιμοποιούνταν και αξιολογικά, περίπου όπως σήμερα, δηλ. με την έννοια του 'άξεστος, απολίτιστος'. Βεβαίως υπάρχει το ρητό που όλοι γνωρίζουμε: *Πας μη Έλλην βάρβαρος*. Παρόλη τη σημερινή διάδοσή του όμως και παρά την αναπαραγωγή του ως αρχαίου ρητού σε έγκριτα λεξικά, είναι αβέβαιης προέλευσης και μάλλον πρόκειται για πολύ νεότερο αρχαιοφανές γλωσσικό κατασκεύασμα (Σαραντάκος 9/8/2009). Ασφαλώς η αξιολογική διχοτόμηση ανάμεσα σε Έλληνες και βαρβάρους με πρόκριση των πρώτων υπήρχε στην αρχαιότητα, άλλωστε ο Ξένιος Δίας και όλο το συνεπακόλουθο τελετουργικό απευθυνόταν μόνο σε Έλληνες και όχι σε αλλοδαπούς.²

* Δρ. Μαρία Βραχιονίδου, γλωσσολόγος-λαογράφος, Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων-ΙΑΝΕ, Ακαδημία Αθηνών. Τελευταία δημοσίευση: Vrachionidou Maria: "Wild and cultivated: adaptations and transformations on environmental representations through narratives", *Narratives across space and time: transmissions and adaptations. Proceedings of the 15th Congress of the International for Folk Narrative Research* (June 21-27, 2009 Athens). Publications of the Hellenic Folklore Research Centre -31. Athens 2014: vol. III, 409-418.

e-mail: vrachionidou@academyofathens.gr

¹ Το υλικό αυτό προέρχεται από αποδελτιωμένα χειρόγραφα, τα οποία έχουν συλλεγεί κατά το χρονικό διάστημα των τελευταίων περίπου 100 χρόνων. Στο μεγαλύτερο μέρος του απηχεί τη γλωσσική πραγματικότητα του ελλαδικού χώρου πριν την αστικοποίησή του.

² Σχετικό είναι και το περιστατικό που μας παραδίδει ο Πλούταρχος (Σόλων, 5) μεταξύ του Σκύθη βασιλιά Ανάχαρση και του Αθηναίου Σόλωνα, όταν ο πρώτος επισκέφτηκε τον δεύτερο στην Αθήνα και του ζήτησε να τον φιλοξενήσει. (βλ. Λυπουρλής 2004: Ανάχαρσις, 1.101:

http://www.greek-language.gr/Resources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=52&page=20)

Παρόλ' αυτά, πολλοί αρχαίοι συγγραφείς δείχνουν το θαυμασμό τους για τα επιτεύγματα των ξένων και το ενδιαφέρον τους για τις συνήθειές τους,

Εξετάζοντας τώρα τις αντιλήψεις του παραδοσιακού ελληνικού κόσμου για τους αλλοεθνείς με τους οποίους ήρθε σε επαφή κατά καιρούς, όπως εμφανίζεται κυρίως μέσα στο διαλεκτικό γλωσσικό υλικό, διαπιστώνουμε ότι κοντά στα κυρίαρχα κοινά αρνητικά πρότυπα περί εθνών και εθνοτήτων, που αναπαράγονται, κάποιες φορές εμπλουτισμένα και με νέα, πρωτότυπα χαρακτηριστικά, υπάρχουν αρκετά λεξιλογικά και φρασεολογικά στοιχεία που μαρκάρουν με θετικό πρόσημο τους αλλοεθνείς. Πριν φέρω μερικά παραδείγματα, μιλώντας για την κάθε μια από τις αλλοεθνείς ομάδες ξεχωριστά, θα ήθελα να κάνω κάποιες παρατηρήσεις για το πώς εκφράζεται η συμπάθεια ή έστω η ουδετερότητα απέναντι σε συμβιώσαντες λαούς.

Ένας πρώτος τρόπος είναι τα υποκοριστικά επίθετα. Με τον υποκορισμό υποδηλώνεται θετική αντιμετώπιση και αποδοχή. Μπορεί το επίθετο να δηλώνει τη νεαρή κοπέλα ή αγόρι, οπότε ο «ξένος» γίνεται εξωτικός και το σμίξιμο μαζί του αποτελεί ένα δύσκολο αλλά επιθυμητό κατόρθωμα: π.χ. *Χριστόδουλος αγάπ'σι μια κόρ' Ουβριουπούλα...* ή να αποτελεί μια μεταφορά: π.χ. *αραπίτσος* = πήλινο μαύρο από τη φωτιά σκεύος μαγειρικής, *φραγκάκι* = παιδί με παντελόνια την εποχή που τα άλλα φορούσαν βράκες.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι ότι, κοντά στην στερεοτυπικά αρνητική φρασεολογία για τους ξένους, βρίσκουμε κάποτε και παροιμίες, φράσεις ή έννοιες που δηλώνουν συμπάθεια ή διάθεση αστεϊσμού ανάμεικτου με τρυφερότητα. π.χ. *αραπομοίρη* –α αποκαλούσαν το δυστυχή, που έχει μοίρα μαύρη σαν τον αράπη, ή για τους Φράγκους λέγανε πως *είναι ευλαβιόζοι* (Νάζος). Η παροιμία *Στου Εβραίου φάγε και στου Αρμένη κοιμήσου* αναφέρεται στην καθαριότητα της τροφής στους Εβραίους και της κλίνης στους Αρμένιους, ενώ τα στερεότυπα του εξωτισμού βρίσκουμε και στις ονομασίες *φαραωνιά* που λέγεται για την όμορφη ξενόφερτη γυναίκα (Κάρπαθος, Κως, Κύπρος), λέξη που αρχικά ονοματίζει την τσιγγάνα και *κιρκέζα* [Τσερκέζα]= λυγερόκορμη κοπέλα, μτφ. αγαπημένη.

Κατά τρίτο λόγο, είναι χαρακτηριστικό το πλήθος των κυριώνυμων από εθωνύμια αλλοεθνών, είτε πρόκειται για επώνυμα και παρωνύμια, είτε για τοπωνύμια. Φυσικά δεν γνωρίζουμε πάντα αν π.χ. στα παρωνύμια τονίζεται μια θετική ή μια αρνητική ιδιότητα, ούτε ποια ιστορία κρύβεται πίσω από κάθε τοπωνύμιο ή επώνυμο. Ωστόσο, το πλήθος και η επιμονή αυτών των κυριώνυμων δηλώνει πόσο έντονη είναι η ανάμνηση της συμβίωσης με αυτούς τους πληθυσμούς. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι τα *Εβραϊκά μνήματα* στη Θεσσαλονίκη που εξακολούθησαν να λέγονται έτσι ακόμα κι όταν πια δεν υπήρχε κανένα εβραϊκό μνήμα στην εν λόγω περιοχή, οι Εβραίοι είχαν εξαφανιστεί (λόγω ολοκαυτώματος) και ο χώρος είχε χτιστεί και μετονομαστεί.

Τεράστιος είναι και ο αριθμός των φυτωνυμίων και ζωωνυμίων που προκύπτουν από εθνικά ονόματα. Αρκετές φορές αυτά δηλώνουν μια αρνητική ιδιότητα, λ.χ. την καχεκτικότητα ή τη μη εδωδιμότητα, π.χ. *Εβραίος* = μη εδωδιμος αχινός, κι άλλοτε κάτι ουδέτερο, όπως κάποιο εξωτερικό χαρακτηριστικό, π.χ. το *Τουρκαλάς* = μεγάλο κόκκινο μυρμήγκι (από το κόκκινο φέσι της τουρκικής φορεσιάς), *φραγκοκαπελάς* = το μανιτάρι (σε αίνιγμα) κοκ.

Εβραίοι

Θα περάσουμε τώρα στην εξέταση των γλωσσικών δεδομένων για κάθε λαό ξεχωριστά, ξεκινώντας από τους Εβραίους, οι οποίοι για αιώνες συμβίωναν με τους Έλληνες στους ίδιους τόπους. Τα στερεοτυπικά αρνητικά χαρακτηριστικά τους, όπως η φιλαργυρία, η δολιότητα με την οποία υποτίθεται ότι αποκτούν πλούτο και δύναμη, η ψευτιά και η εξαπάτηση, η εμπλοκή τους σε μαγικά τελετουργικά και η έχθρα απέναντι στη χριστιανική πίστη αποτελούν κοινό τόπο στο πλαίσιο τόσο της παραδοσιακής αντίληψης όσο και της εικόνας του Εβραίου μέσα από τα λαϊκά παραμύθια και τη λογοτεχνία (Μαργαρώνη, 52-55). Στο γλωσσικό υλικό που

διαθέτουμε αυτά τα στερεότυπα αναπαράγονται. π.χ. *εβραιόπιασμα* =το νευρικό και ανήσυχο παιδί (Λευκάδα), *ουβρέικος* στα Γιάννενα είναι ο δυσοίωνος.

Το υλικό ωστόσο των ιδιωμάτων μάς προμηθεύει και με λεξικολογικά στοιχεία που σχεδιάζουν, έστω αρνητικά σημειωμένα, μια διαφορετική εικόνα των Εβραίων: όχι πια Εβραίων πλούσιων και εκμεταλλευτών αλλά Εβραίων φτωχών, καχεκτικών, ρυπαρών και κακομοίρηδων. Π.χ. *εβραιίδα* και *εβραιίλα* λένε μειωτικά τους πολλούς μαζεμένους Εβραίους: ‘*Έχ’ ψείρις εβριακή*’ (=πάμπολλες) λένε στη Μύκονο, *εβραιόλυχνος* λέγεται στα Χανιά ο μη μπακιρένιος λύχνος, ο ψεύτικος. Ενδιαφέρουσες είναι τέλος οι λέξεις συνθηματικών γλωσσαρίων που σημαίνουν τον Εβραίο, όπως: *Ζαφείρης*: συνθηματικά, που σημαίνει επίσης και το ποντίκι, οπότε ο Εβραίος θεωρείται ότι έχει όψη ποντικού, *Παντζαδερός* < παντζάδα/πατσάδα =γενειάδα (Μακεδονία, Ήπειρος), προφανώς από τις μακριές γενειάδες που άφηναν οι Εβραίοι, δηλ. από ένα διαφοροποιητικό χαρακτηριστικό της εμφάνισής τους, *Παρτακέλας* και ακόμα πιο μεταμφιεσμένο φωνητικά *Πορτοκέλης* (συνθ. λ. χτιστών χωριών Σαμάκοβο και Βιζύης, πθ. από τη φρ. ‘πάρ’τα κι έλα’), από την στερεοτυπική αντίληψη περί τσιγγουνιάς και φιλοχρηματίας των Εβραίων.

Πριν περάσουμε στην επόμενη εθνοτική ομάδα, αξίζει εδώ να κάνουμε μνεία στην ιστορία της λέξης *τσιφούτης*. Στα ελληνικά σημαίνει όπως γνωρίζουμε όλοι, ‘τσιγγούνης, φιλάργυρος’. Η λέξη προέρχεται από την τουρκική *çifti* (=απατεώνας, εκμεταλλευτής) < τουρκ. *çifti* (=Εβραίος) < περσική *çifti* [Jahud, Juhud] (=Εβραίος), δηλαδή από παραφθορά του λ. *Ιουδαίος*. (Nisanyan 2007, λ. *çifti*). Η έννοια του Εβραίου πια έχει ξεχαστεί. Η λέξη όμως χρησιμοποιείται μεταφορικά για να δηλώσει και πάλι τον (φιλάργυρο) Εβραίο, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται λεκτικοί πλεονασμοί, π.χ. *Τσιφούτ - Οβριός* (Αντικύθηρα, Κρήτη), *Τσιφούτ - Παζαρί* (=εβραϊκό παζάρι και μεταφορικά η ακαταστασία), ή *τσιφούτ - καβγάς*, *τσιφούτ - πατιρτί* φράσεις που λέγονται για όσους μαλώνουν χωρίς λόγο.

Τσιγγάνοι/Γύφτοι

Μια δεύτερη εθνοτική ομάδα που παρουσιάζεται με πλήθος λεξιλογικών και φρασεολογικών στοιχείων με αρνητικό πρόσημο είναι αυτή των Ρομ/ Ρομά. Η ονομασία Ρομ που σημαίνει στη γλώσσα των Ρομά ‘άνδρας, σύζυγος’ είναι ο όρος που χρησιμοποιούν οι ίδιοι για να αυτοπροσδιοριστούν. Αυτός είναι και ο μόνος όρος που χρησιμοποιείται επισήμως σήμερα για να τους προσδιορίσει, χωρίς να είναι μειωτικός και όντας εναρμονισμένος με το πνεύμα της πολιτικής ορθότητας. Ωστόσο, λαϊκά, δεν απαντάται καθόλου, ενώ οι δυο πιο διαδεδομένες ονομασίες τους στα ελληνικά είναι *Τσιγγάνοι* και *Γύφτοι*, ονομασίες και οι δύο μειωτικές. Ο όρος *τσιγγάνος*, όπως γνωρίζουν οι περισσότεροι, προέρχεται από τη μεσαιωνική ελληνική λ. *αθίγγανος* =ανέγγιχτος, λέξη που αποδόθηκε τον 5ο αι. μ.Χ. στους οπαδούς μιας μανιχαϊστικής αίρεσης της Φρυγίας, οι οποίοι ταυτίστηκαν με το νομαδικό λαό των τσιγγάνων που μετοίκησε από τη Β. Ινδία στην Ευρώπη. Για την ιστορία, να πούμε εδώ, ότι με τον *τσιγγάνο* συνδέεται ετυμολογικά και η λ. *τσιγγούνης* –ιδιότητα για την οποία συχνά μέμφονται τους τσιγγάνους-, καθώς ο *τσιγγούνης* αποτελεί αντιδάνειο, μέσω του τουρκ. *çingene* (= τσιγγάνος) του *τσιγγάνου*.³ Ο όρος *Γύφτος* πάλι προκύπτει από το *Αιγύπτιος* γιατί θεωρήθηκε ότι οι τσιγγάνοι πέρασαν στην Ελλάδα είτε από την Αίγυπτο είτε από τη Μικρά Αίγυπτο, δηλ. την Κιλικία της Μ.Ασίας. Οι ονομασίες αυτές χρησιμοποιούνται παραλλαγμένες και σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες για να χαρακτηρίσουν την εν λόγω φυλή, όπως και πολλές άλλες, τις οποίες δεν θα αναλύσουμε τώρα. (βλ. και Καλογερόπουλος, χ.σ.). Θα προσθέσουμε μόνο και την τρίτη γνωστή ονομασία τους στα ελληνικά, κι αυτή μειωτική, δηλ. το *κατσιβέλος*, που προέρχεται από το αρωμουνικό *captivel* < λατ. *captivus* = αιχμάλωτος/ μεταφ. άθλιος, δυστυχής.

Όπως είναι αναμενόμενο, όλα σχεδόν τα επίθετα για τη συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα είναι αρνητικά. Τα αρνητικά στερεότυπα που αναπαράγονται είναι αυτά του μαύρου στο

³ Αντίστοιχα και το *καρμιοίρης* προέρχεται από το αρχ. εθωνώνυμο *Καρμιοίροι* < Κάρες = λαός της Μ. Ανατολής που οι άνδρες του υπηρετούσαν ως μισθοφόροι ή ήταν δούλοι + *μοίρα* (βλ. ΛΝΕΓ, λ. *τσιγγούνης*).

δέρμα ανθρώπου (ως στοιχείο ασχήμιας), του βρόμικου και ακατάστατου, του λιπόσαρκου και κουρελιάρη, του αιωνίως περιπλανώμενου, του κλέφτη και απατεώνα, του ζητιάνου και ζήτουλα, του μάγου και μάντη (κυρίως για γυναίκες: της μάγισσας και μάντισσας, ιδιότητες περιβαλλόμενες από κίνδυνο και καχυποψία για τα μέσα που χρησιμοποιούν και για την απάτη που προκαλούν). Επίσης τα αρχικά ουδέτερα σημαίνόμενα του σιδερά, χαλκωματή, κατασκευαστή κόσκιων και μουσικού (επαγγελμάτων συχνών στη συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα) καταλήγουν να αντιμετωπίζονται ως αρνητικές ιδιότητες ή να περιβάλλονται με περιφρονητικά και αρνητικά σχόλια. Ας φέρουμε μερικά παραδείγματα: *τσιγγανερός* = λιπόσαρκος *ατσιγγανόπετσο* = πολύ μελαχροινός, *τσιγγανοφορεμένος* = αυτός που φορά ρυπαρά ρούχα εξαιτίας πένθους. Συνώνυμα του τσιγγάνου, προερχόμενα από ονομασίες επαγγελμάτων είναι: *καζανάς* δηλ. γανωματής, *καλαντζάκος* δηλ. χαλκωματής, *κοσκινάς* και *κοσκινού*, *αρκουδόγυφτος* ή *μαϊμουδιάρης* (επειδή αρκετοί Ρομά είχαν ως επάγγελμα την περιφορά μιας αλυσσοδεμένης αρκούδας που χόρευε είτε μιας μαϊμούς που εκτελούσε ακροβατικά), *νταούλας* < νταούλι, *οργανόγυφτος* = γύφτος που παίζει το νταούλι, αλλά και ο πολύ μελαμψός (Μακεδονία). Το παίξιμο κάποιου μουσικού οργάνου θεωρείται αυτονόητο για τη συγκεκριμένη ομάδα, γι' αυτό λέγεται και η παροιμία *‘σαράντα χρόνια γύφτος, βιολί δεν μαθαίνει’* (για όσους δεν μαθαίνουν τα αυτονόητα). Επίσης από την υποτιθέμενη συχνή ενασχόληση των τσιγγάνων με κόλλα που εξαπατούν και με τη μαγεία προκύπτουν οι ονομασίες: *ντόρτης* (Στερεά Ελλάδα) < *πιθ. ντόρτια* = τα τεσσάρια στα ζάρια από τη συνήθεια των τσιγγάνων να παίζουν τυχερά παιχνίδια με ζάρια εξ ου και *ντόρτικα* = η γλώσσα των τσιγγάνων συνθηματικά, *μοιρού* = γύφτισσα που λέει τη μοίρα, που προβλέπει την τύχη των ανθρώπων, μάγισσα (Ικαρία).

Και τα περισσότερα παράγωγα και σύνθετα με τις λέξεις *γύφτος*, *κασιβελος*, *τσιγγάνος* είναι μειωτικά και δηλώνουν κάτι άσχημο, βρόμικο, κακής ποιότητας ή ευτελούς αξίας, ή, αν αναφέρονται σε αντικείμενα αφορούν κάποια παραδοσιακή ενασχόληση των Ρομά. π.χ. *τσιγγανόπετρα* (Ικαρία) = παλιόπετρα που δεν κάνει για τίποτα, *κασιβελόκαιρος* = άσχημος, συννεφιασμένος καιρός. Η υποτίμηση για την ομάδα των Ρομά πάντως είναι φανερή και από τις κοινότητες και πολύ συχνές λέξεις και φράσεις της ΝΕΚ, όπως: *γύφτουλας*, *γυφταρειό*, *γύφτικο σκεπάρνι*, *γυφτιά*, *καράγυφτος* κ.α. και των ιδιωμάτων π.χ. *γυφτογάιδουρο* = μικρό και ελαττωματικό γαϊδούρι, *γυφτοπρόξενος* = ο φαντασιόπληκτος *γυφτοσάγανο* = ο άνθρωπος που παρασιτεί. Επίσης υπάρχουν αμέτρητες παροιμίες, π.χ. *‘γύφτικους γάμους γένιτι κι βιο δε λογαριάζιτι’* που λέγεται ειρωνικά για τους φτωχούς που στην ευθυμία τους σπαταλούν και τα λίγα τους υπάρχοντα.

Κοντά πάντως στα τόσα αρνητικά, εμφανίζονται κάποτε και κάποιες εκφράσεις συμπάθειας προς τους τσιγγάνους, όπως δείχνει η παροιμία: *‘Των Ατσιγγάνων η κακιά από σπέρας ως ταχειά’* (δηλ. η έχθρα των τσιγγάνων είναι βραχείας διάρκειας), αλλά και θετικά στερεότυπα, συχνά ενδεδυμένα το μανδύα του εξωτισμού, όπως αυτά περί ελεύθερου φρονήματος, καλλιτεχνικού πνεύματος και φλογερής ψυχής των τσιγγάνων, που γνωρίζουμε όλοι μέσα από δημοφιλή άσματα και λογοτεχνικά έργα.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει πως πολλές λέξεις των Ρομά χρησιμοποιούνται σε συνθηματικά λεξιλόγια π.χ. *μόλ* = κρασί (Ευρυτανία), *μπακρό* το = αρνί / κότα (στη συνθηματική γλώσσα των χαλκέων), *μπαλαμίνα* η = γυναίκα κ.ά. –άλλωστε οι περισσότεροι γνωρίζουν ότι τα καλιαρντά, δηλ. το ειδικό λεξιλόγιο των ομοφυλόφιλων, βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη γλώσσα των Ρομά (βλ. και Πετρόπουλος 1971).

Τούρκοι - Φράγκοι

Για τις γλωσσικές αποτυπώσεις των αντιλήψεων για τους Τούρκους και τους Φράγκους, τις δύο δηλαδή ομάδες που λειτούργησαν ως ηγεμόνες και κυρίαρχοι απέναντι στους κυριαρχούμενους Έλληνες, θα γίνει λόγος στη συνέχεια μόνο περιληπτικά, εφόσον έχουν μελετηθεί διεξοδικά στο παρελθόν σε δύο πονήματα του Νικόλαου Κοντοσόπουλου.

Το εθνώνυμο Τούρκος εμφανίζεται, αυτονόητα, μετά από 400 χρόνια σχέσης κατακτητή – κατακτημένου, με αρνητικό πρόσημο. Ο Τούρκος σημειώνεται ως ο απόλυτος εχθρός, ο

κατεξοχήν «άλλος», και συνήθως συγγέεται με τον οποιοδήποτε μουσουλμάνο. Άλλωστε, και στη ΝΕΚ, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ευρέως ο όρος *Τουρκοκρατία* αντί του ορθότερου *Οθωμανοκρατία*. Τα λεξικολογικά και φρασεολογικά δεδομένα παρουσιάζουν τον Τούρκο ως άγριο και σκληρό, ασεβή, βασανιστή, οργίλο, απολίτιστο και παραδόπιστο. Στη ΝΕΚ παραμένουν κάποιοι τέτοιοι δυσφημισμοί ωστόσο είναι αρκετά ήπιοι και λίγοι αν αναλογιστεί κανείς το χρονικό διάστημα της υποδούλωσης. π.χ. είναι κοινές οι μειωτικές φράσεις: *γίνομαι Τούρκος* = θυμώνω, *τουρκεύω*, *κωλότουρκος*, *Τουρκιά*. Διαλεκτικά βρίσκουμε πρόσθετους μειωτικούς χαρακτηρισμούς, όπως *τουρκοδουλειά* = προχειροδουλειά, *τουρκοσάβανος* = ο στριμμένος άνθρωπος, ενώ η φρ. *‘θα τους κάμουμε τουρκοθημωνιά’*, που λέγεται, όταν, τα παιδιά παλεύουν και όσα από αυτά επικρατούν στοιβάζουν τα δαρμένα παιδιά σε σωρό, προκύπτει προφανώς από τη μακράιωνη επιθυμία των Ελλήνων να σκοτώσουν Τούρκους και να τους στοιβάσουν σε σωρό.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι συνθηματικές λέξεις, που χρησιμοποιούνταν για τον Τούρκο και την Τουρκάλα, όπως *ζεργός/-ισσα* στην Καππαδοκία ή *αριστερός* στον Πόντο, σε αντιδιαστολή προς τον *δεξιό/-ισσα*, που σήμαινε τον Έλληνα/-ίδα, *νταβάρης* στη Σάμο, λέξη που σήμαινε αρχικά τον βραδυκίνητο (< τουρκ. *davar* ‘υποζύγιο, αιγοπρόβατα’), *κουτσοιός* ‘κολοβός’, περιφρονητικά λόγω της μουσουλμανικής περιτομής, *αλεπού*, *Τσίνας* (από παρωνύμιο στην Κοζάνη που σήμαινε τον βρικόλακα, πηθ. < *cin* ‘δαιμόνιο, στοιχειό’), *μεσημεράς* ‘φάντασμα που γυρνά τα μεσημέρια και παίρνει, όποιο παιδί δεν κοιμάται’ και συνεκδοχικά ο φανατικός Τούρκος αγάς, που συνήθιζε να κάθεται όλη τη μέρα στο καφενείο (Χανιά), *Κεμάλης* (Βιθυνία Μ. Ασίας), *μπούλα* ‘Τουρκάλα’ (Μακεδονία), λόγω του φερετζέ, *πλυνόκωλος*, προφανώς από τη συνήθεια των Τούρκων να πλένονται μετά την αφόδευση (Κοραής 1829, 5) (σημειωτέον ότι ακόμα και σήμερα, σε δημόσιες τουαλέτες στην Τουρκία κανείς βρίσκει ευκολότερα ένα τσίγκινο δοχείο δίπλα σε νερό, παρά χαρτί υγείας).

Για τους Φράγκους, ονομασία με την οποία αποκαλούνταν συλλήβδην οι δυτικοευρωπαίοι, δεν βρίσκουμε νομίζω πολλά αρνητικά σχόλια, ούτε υπάρχουν τόσα στερεότυπα. Προφανώς γιατί δεν υπήρχαν επί Τουρκοκρατίας άμεσα εχθρικές σχέσεις μαζί τους, ή γιατί η Φραγκοκρατία θεωρήθηκε πολύ ‘ελαφρότερη’ από την Τουρκοκρατία. Οι λίγοι αρνητικοί χαρακτηρισμοί που βρίσκουμε έχουν να κάνουν περισσότερο με ειρωνικά σχόλια και αστεϊσμούς, κυρίως για την εμφάνιση και τους τρόπους, παρά με πραγματική απέχθεια. Έτσι π.χ. στη ΝΕΚ αποκαλούμε *κουτόφραγκο* τον αφελή, τον στερούμενο την υποτιθέμενη ανατολίτικη πονηριά και εξυπνάδα· διαλεκτικά βέβαια βρίσκουμε και υβριστικές φράσεις όπως *φραγκόσκυλο*, *σκυλόφραγκος*, *φραγκοπουτανάρα* (Νάξος) -προφανώς γιατί οι Φράγκισσες θεωρούνταν πιο ‘ξεπεταγμένες’-, Όσο για τους ‘*φράγκικους τρόπους*’ και τα ‘*φράγκικα ρούχα*’, φαίνεται ότι θεωρούνταν από τους Έλληνες μάλλον ως ένδειξη υπερβάλλοντος μοντερνισμού, άξιου ειρωνικών σχολίων: π.χ. ειρωνικά ήταν και τα *φραγκοφορεμένος* και τα συνώνυμα υποκοριστικά *τσιτωμενάκι* και *τσιτοκωλάκι* (Σάμος), λόγω του ότι το ευρωπαϊκό παντελόνι τσίτωνε στα οπίσθια.

Σαρακηνός Μειωτικό χαρακτήρα έχουν και ονόματα που δίνονται σε άλλους λαούς με τους οποίους ήρθαν σε επαφή οι Έλληνες. Έτσι, ο *Σαρακηνός*⁴ με πρώτη σημασία τον Άραβα πειρατή ερμηνεύεται επίσης και ως άνθρωπος άσχημος (Ανδρός), κακοποιό δαιμόνιο (Κρήτη) ενώ δινόταν ως βαπτιστικό σε αγόρι μιας μάνας που της πεθαίνουν τα παιδιά ή σε ασθενικό παιδί για να ζήσει.

Αρβανίτης-Αρναούτης Ο *Αρβανίτης* σημαίνει μεταφορικά τον θορυβοποιό, οξύθυμο, πείσμων, βλάκα (εξ ου και *κουταρβανίτης*), τον βίαιο και τυραννικό, τον άδικο και δόλιο, όπως δηλώνουν και οι φράσεις ‘*αρβανίτικο γινάτι*’, ‘*τον έπιασε τ’ αρβανίτικο*’ (για τους πείσμονες), ‘*αρβανίτικο μοιράσι*’ = άδικη διανομή κ.ά. Ο Αρβανίτης και η Αρβανιτιά ωστόσο

⁴ Σαρακηνός < αραβ. *šarq* = ανατολή ηλίου, που αναφερόταν στην προέλευση των μουσουλμάνων νομάδων κατά την περίοδο του Βυζαντίου και των Σταυροφοριών (ΛΝΕΓ, λ. *Σαρακηνός*).

θεωρούνται και συνώνυμα του Ηπειρώτη και της Ηπείρου αντίστοιχα. Γι' αυτό όταν γίνεται λόγος περί Αρβανιτιάς, είναι συγκεχυμένο αν πρόκειται για εχθρούς ή συμμάχους.

Αρμένις Ο Αρμένις επίσης περιβάλλεται με διάφορες αρνητικές ιδιότητες, όπως η νωθρότητα, το πείσμα, η φλυαρία, π.χ. 'άμον Αρμένις' = αργός (Πόντος), 'αρμένικη βίζιτα', ενώ συχνά οι Αρμένιοι συνδέονται με υπερφυσικά πνεύματα. Έτσι στην Αδριανούπολη της Θράκης *Αρμένις* είναι και 'ο δαίμονας, το ξωτικό' και *Αρμένισσα* 'η λεχώνα που βρίσκεται υπό την επήρεια κακοποιού δάιμονα'.

Βούλγαρος Ένα άλλο εθνώνυμο με αρνητικές συνδηλώσεις είναι ο *Βούλγαρος*, που ονομάζεται επίσης και: *στότσης* μάλλον από τη φρ. στότσι [υποθέτω ότι προκύπτει από την πολύ κοινή σλαβική φράση *što ty* ή *što eta* = λοιπόν;], και (*ξύλο*)*πίνακας* –(*ξύλο*)*πινάκα* = ακαλλιέργητος, στενοκέφαλος, ξύλο απελέκητο. Τέλος η παροιμία 'Βούλγαρο αν κάμης φίλο, βάστα κι ένα κομμάτι ξύλο!' που προειδοποιεί για την υποτιθέμενη δολιότητα των Βουλγάρων, λέγεται όμοια και για τους Αρβανίτες και τους Τούρκους.

Άραβας-Αράπης Ακόμη, στο ιδιωματικό υλικό, τα εθνώνυμα *Άραβας* και *Αράπης* χρησιμοποιούνται συχνά εναλλακτικά. Έτσι τα παραδείγματα με την προσωνυμία Άραβας (και συγκεκριμένα *Άραβος* και θηλ. *Άραβη*) αναφέρονταν κυρίως στους Αιγυπτίους που συμάχησαν με τους Τούρκους κατά την ελληνική επανάσταση (εξάλλου χρησιμοποιούνταν ως συνώνυμο και το *Τουρκάραβας*) και φυσικά σημειώνονται αρνητικά. Συνώνυμο του *Άραβας* ήταν επιπλέον τα: *φελάχος* (θηλ. *φελαχού*), *φαραώνης* –*ισσα*, και *χράμης*, ειρωνικά, καθότι ο Άραβας περιβαλλόταν με χράμια, δηλ. χαλάκια, Ο *Αράπης* πάλι, αν και προέρχεται από το ίδιο έτυμο με τον *Άραβα*, λειτουργεί ως υπερώνυμο. Έτσι, π.χ. στην Κύπρο, βρίσκουμε τον όρο *Αραπο ύ* = Αράβισσα παρθένα σε αντιδιαστολή με το *Αράπισσα* = Αράβισσα έγγαμη. Στην Κάσο *αραποχώρι* = αραβικό χωριό και *αράπικα* = η αραβική γλώσσα, ενώ *στραβάραπας* και *στραβοφελλάς* ονομάζεται υβριστικά ο Τουρκοαιγύπτιος. Συνήθως όμως ο *Αράπης* αναφέρεται είτε στον Αιθίοπα είτε στον άνθρωπο αφρικανικής καταγωγής και με αφρικανικά χαρακτηριστικά. Μεταφορικά, ο όρος *Αράπης* σημαίνει ωστόσο και πάμπολλες άλλες αρνητικές ιδιότητες με αποτέλεσμα οι σκωπτικοί, υβριστικοί και μειωτικοί όροι του *αράπη* να είναι ουσιαστικά οι επικρατούντες. Άλλωστε, ο 'αράπης' αποτελεί συχνά συνώνυμο για το φόβητρο των παιδιών, όπως φαίνεται στις φράσεις 'της *Αράπας* τα μαλλιά' = η ακατάστατη κόμη (Κωνσταντινούπολη), 'μήκε ο *Αράπης* στον *τέντζερε*' = κάηκε το φαΐ (Θεσσαλονίκη). Ο *Αράπης* με την έννοια 'δαίμονας, κακοποιό φάντασμα, μπαμπούλας' είναι συνηθέστατος. Εξ ου και η μετονομασία στη Σαλαμίνα του αρχαίου τεμένους της Σκιράδος Αθηνάς σε 'Σπίτι του *Αράπη*' (γιατί θεωρείται κατοικία δαιμόνων).

Διάφοροι άλλοι Τέλος, διαλεκτικά υπάρχουν μειωτικοί ή ειρωνικοί όροι και για άλλους λαούς όπως: *Αλαμάνος*, δηλ. Γερμανός, που δηλώνει τον άγριο και φοβερό, *Μαμαλούκος*⁵ = φαγάς, κουτός, υποτακτικός, *Αργεντίνος* = απατεώνας, από την απαγόρευση παλιά της κυκλοφορίας χάλκινων δεκάλεπτων από την Αργεντινή, *χιρβάτης* (= Κροάτης) = Σλάβος αλλά και άνθρωπος κατώτερης τάξης. Σήμερα βέβαια οι εθνικές προελεύσεις τέτοιων μειωτικών χαρακτηρισμών έχουν αλλάξει. Έτσι, π.χ. *Σκοτσέζος* = τσιγγούνης, *Φιλιπινέζα* = υπηρέτρια, *Αλβανός* = απατεώνας ή πολύ φτωχός (θυμίζω το λεγόμενο παλιότερα ως 'πιο σύντομο ανέκδοτο', δηλ. 'Αλβανός τουρίστας'), *Πακιστανός* και *Πακιστανό*, το = φτωχός, βρόμικος, απολίτιστος, βάρβαρος, *Ρωσίδα* = γυναίκα ελευθερίων ηθών, ξελογιάστρα κ.ο.κ.

Το βασικότερο χαρακτηριστικό διαφοροποίησης παραδοσιακά ανάμεσα στο 'εμείς' και 'οι άλλοι' είναι αυτό της θρησκευτικής ταυτότητας. Αυτό εκφράζεται κυρίως με δύο

⁵ «Μαμελούκος ή Μαμαλούκος = 1. ΙΣΤ. μέλος στρατιωτικών δυνάμεων που αποτελούνταν από δούλους διαφόρου καταγωγής, οι οποίες έθεσαν υπό τον έλεγχό τους διάφορα μουσουλμανικά κράτη κατά το Μεσαίωνα και εγκατέστησαν δική τους δυναστεία στην Αίγυπτο (1250-1517). 2. (ως προσηγορικό –σκωπτ.) ο βάρβαρος, ο άξεστος. <μεσν. *Μαμελούκος* < αραβ. *mamlūk* = δούλος, σκλάβος» (ΛΝΕΓ).

τρόπους. Πρώτον, με την κατασκευή μειωτικών επιθέτων που παράγονται από ένα χαρακτηριστικό της θρησκείας των αλλόθρησκων που χρησιμοποιείται κοροϊδευτικά. π.χ. α. **για τους Εβραίους** βρίσκουμε τα επίθετα *χαχαμικός* (Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα) < χαχάμης ο (ουσιαστικό) < τουρκ. λ. *haham* = τίτλος του θρησκευτικού αρχηγού των Εβραίων ισπανικής προέλευσης⁶, *ρεμπί* = <μετγν. ραββί < εβρ. *rabbī*) ‘θρησκευτικός λειτουργός των Εβραίων, κατηχητής, διδάσκαλος’ (Ηπειρος) β. **για τους Τούρκους**: *κουτσουλός* δηλ. κολοβός, με κομμένη μύτη, λόγω της περιτομής, η οποία, ως στοιχείο της μουσουλμανικής – αλλά και της εβραϊκής- πίστης, θεωρείται εκτός από χαρακτηριστικό διαφορετικότητας, μέσο για ειρωνικά και κοροϊδευτικά σχόλια. Δεύτερον, ιδιαίτερα αρνητική θέση κατέχει η αλλαξοπιστία που συνοδεύεται πάντα από αντίστοιχα μειωτικό λεξιλόγιο, π.χ.: *εβραιεύω*, *φραγκεύω*, *τουρκανάμιχτος*, *τουρκογύρισμα*, *ντονμές*, ο = προδότης. Η λέξη ντονμές αρχικά σήμαινε ‘εξισλαμισμένος Εβραίος’, δηλ. δεν είχε σχέση με τους χριστιανούς, ωστόσο, η αλλαξοπιστία, ακόμα και των αλλοθρήσκων, αντιμετωπιζόταν πάντα αρνητικά με αποτέλεσμα η λ. να παίρνει τη σημασία ‘προδότης’⁷. Το μόνο αντίθετο παράδειγμα: είναι η λ. *κεντριστός* που σημαίνει αρχικά δέντρο μπολιασμένο, και μεταφορικά αυτόν που από Τούρκος έγινε Χριστιανός (Κρήτη), εφόσον ο εκφέρων το χαρακτηρισμό είναι χριστιανός και καθώς ο αλλαξόπιστος είναι ο κατακτητής, που αλλάζει την πίστη των ηγεμόνων με την πίστη των ηγεμονευόμενων.

Η αντιμετώπιση του ‘άλλου’, η στάση και οι προθέσεις απέναντί του συχνά γίνονται φανερές και από γλωσσικές επιλογές που έχουν να κάνουν με τη μορφολογία, η οποία αλλάζει ασφαλώς την υφολογική χροιά των εκφερόμενων. Χαρακτηριστικά είναι δύο τέτοια μορφολογικά στοιχεία: α) η επιλογή των επιθημάτων των εθωνυμίων και β) ο τονισμός τους. Έτσι, π.χ. το θηλ. του Τούρκου *Τουρκάλα* ή *Τούρκα* είναι το μόνο θηλυκό εθωνύμιο με αυτό το επίθημα που ασφαλώς διαφοροποιεί και το υφολογικό αποτέλεσμα: άλλη εντύπωση δημιουργεί δηλ. το *Ιταλίδα*, *Ρωσίδα*, *Αγγλίδα* κι άλλο το *Τουρκάλα*. Το γεγονός επιβεβαιώνει και ο πιο ουδέτερος τύπος *Τούρκισσα*, που βρίσκουμε σε διαλέκτους και το οποίο χρησιμοποιούσαν κυρίως οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και της Μ. Ασίας που είχαν πιο στενές επαφές με Τούρκους, θεωρώντας το κομψότερο. Αντίστοιχα λειτουργεί και ο τονισμός, όταν αναφερόμαστε σε γλώσσες. Έτσι διαφορετική εντύπωση προκαλεί το *εγγλέζικα* σε σχέση με το *αγγλικά*, τα *ιταλιάνικα* με τα *ιταλικά*, τα *ρώσικα* με τα *ρωσικά*, τα *τούρκικα* με τα *τουρκικά* κ.λπ. Αξιοπεριεργό ότι στον κατάλογο γλωσσών για τη Μετάφραση του Google ενώ όλες οι γλώσσες διατηρούν το λογιότερο τύπο με τονισμό στη λήγουσα αυτό

⁶ Το *χαχάμης*, εκτός από την κοινή σημασία ‘ο ραββίνος των Εβραίων’, αποκτά επίσης αρκετές πρόσθετες μειωτικές σημασίες, όπως ‘το αβάφτιστο βρέφος’ (Σηλυβρία, Μακεδονία). Με την ίδια σημασία έχουμε και τον τύπο *χαχάμι*, το (Μακεδονία) ‘ο ανόητος’, πιθ. με παρετυμολογική επίδραση του *χαχανίζω*, ‘ο άσχημος’ (Εύβοια), ‘ο αδύνατος άνθρωπος που μόλις έχει αναρρώσει από ασθένεια’ (Καλάβρυτα) - η τελευταία αυτή σημασία ίσως μας δίνει εικόνα για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των Εβραίων, που ήταν στην πλειονότητά τους άσχημη, με επακόλουθο να είναι συχνά αδύνατοι και άρρωστοι και όχι πλούσιοι, όπως συχνά πιστεύεται σε νεότερα χρόνια.

⁷ «Ως *Ντονμέ* (Dönme) επίσης Ντονμέχ ή αλλιώς *Σαββατιανοί* ονομάζονταν κυρίως οι εξισλαμισμένοι Εβραίοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τον 17ο αιώνα αναπτύχθηκε μεσσιανικό κίνημα στις εβραϊκές κοινότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που οδήγησε σε ακραίες μαζικές εκδηλώσεις. Ο Σαμπατάι Ζεβί, αν και υποσχέθηκε να εκπληρώσει τις μεσσιανικές προσδοκίες των Εβραίων της εποχής του, εντέλει υπό την απειλή του θανάτου ασπάστηκε το Ισλάμ. Παρόλο που οι οπαδοί του αλλά και καθοδηγητές αυτού του μεσσιανικού κινήματος υπέστησαν σοκ με τη μεταστροφή, συνέχισαν να πιστεύουν στη Δευτέρα Παρουσία σε όλη τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα, φέρνοντας το κίνημα ως τις παρυφές του 20ου αιώνα. Το 1924 αναγκάστηκαν, ως ανταλλάξιμοι, να μεταναστεύσουν στην Κωνσταντινούπολη. Διατήρησαν πολλά ιουδαϊκά έθιμα και ακολούθησαν έναν ιδιαίτερο δρόμο στους κόλπους του Ισλάμ, μη γενόμενοι αποδεκτοί από τον ορθόδοξο μουσουλμανικό κόσμο ως αυθεντικοί μουσουλμάνοι. Διατήρησαν σχέσεις με πολλές εβραϊκές κοινότητες της Ευρώπης και συμμετείχαν ενεργά στο κίνημα των Νεοτούρκων. Στη Θεσσαλονίκη σώζεται ακόμη το Τζαμί των Ντονμέ, γνωστό ως Γενί Τζαμί. Στη σύγχρονη τουρκική γλώσσα ο όρος είναι ταυτόσημος του εξισλαμισθέντος.» (Βικιπαίδεια, λ. ντονμέ)

δεν ισχύει για τα τουρκικά που αναφέρονται ως *τούρκικα*. Να υποθέσουμε ότι πρόκειται για λανθάνουσα υποτίμηση;

Είναι επίσης γεγονός ότι πρόκειται για παγκόσμια πρακτική να περιβάλλονται οι αυτοαναφορικοί όροι με θετικά χαρακτηριστικά σε αντίθεση με την ονομασία των άλλων, πράγμα που ισχύει και για τη μητρική γλώσσα σε σχέση με κάθε ξένη. Έτσι, οι Εβραίοι αποκαλούσαν *εθνικούς* (*γκογίμ*) τους μη Εβραίους, ονομασία που κατά καιρούς πήρε μειωτικές σημασίες· οι Άραβες αποκάλεσαν *ατζέμ* τους Πέρσες, λέξη που με τον καιρό έγινε επίσης μειωτική. Από εκεί άλλωστε προέρχεται και ο δικός μας *ατζαμής* με μια αντίστοιχα ενδιαφέρουσα γλωσσική πορεία: δηλ. η λ. *ατζαμής* ή *ατζέμης* προέρχεται από την αραβική *Ατζέμ*, που σημαίνει Πέρσης, γενικά όμως χαρακτηρίζει 'τον άπειρο, τον αγύμναστο και τον αμαθή'. Κατά το «*πας μη Έλλην, βάρβαρος*», για το οποίο κάναμε λόγο παραπάνω, και οι Άραβες χαρακτήριζαν "*πάντα μη Άραβα, Ατζαμή*". Βαθμιαία η λέξη περιορίστηκε μόνο στους Πέρσες, τους οποίους οι Άραβες θεωρούσαν άσπονδους εχθρούς, καθώς και αιρετικούς (σιίτες), αποδίδοντάς τους χαρακτήρα χυδαίων και απολίτιστων, ενώ οι ίδιοι επαίρονταν ως οι μόνοι ευγενείς και πολιτισμένοι (με αυτή τη σημασία καθιερώθηκε, λοιπόν, η λέξη και στην ελληνική δημώδη γλώσσα (βλ. Βικιπαίδεια, λ. *ατζαμής*)⁸ Ακόμα και Ρομά, οι οποίοι συνοδεύονται από τα περισσότερα ίσως διεθνώς αρνητικά στερεότυπα αυτοπροσδιορίζονται με την ονομασία που σημαίνει τον 'άνθρωπο' ενώ ονομάζουν κάθε ξένο, μη Ρομά *γκατζό* δηλ. άξεστο.

Πάντως, τα όρια ανάμεσα στο 'εμείς' και το 'οι άλλοι' αλλάζουν με την κατάσταση, θέτοντας, κάθε φορά, ευρύτερο ή στενότερο των εθνικών ορίων πλαίσιο. Έτσι συχνά βρίσκουμε αρνητικούς χαρακτηρισμούς ενδοτοπικά. Τέτοιοι είναι π.χ. όσοι αναφέρονται στους Βλάχους, οι οποίοι πουθενά δεν γίνονται αντιληπτοί ως αλλοεθνείς και σε άλλες τοπικές ομάδες, π.χ. *Μανιάτης* = μνησίκακος, εκδικητικός, *Κραβαρίτης* = επίμονος, ασυνεννόητος κ.ά. Η γλωσσική αυτή συνήθεια βέβαια είναι γνωστή και από την αρχαιότητα, όπου αντίστοιχα σκωπτικά σχόλια λέγονταν για τους *Αβδηρίτες* ή τους *Βοιώτιους*.

Θα κλείσω με μια γενικότερη αποτίμηση της έννοιας του ξένου. *Αλλότριος*, *λουδαπός* (= αλλοδαπός), *ξένος*, *αλλοκοσμίτης*, *ξενομερίτης*, *αλλόφυλος*, *καρίπης* (< αραβ. *garīb*), *λαχιτικός*, (*αλ*)*λουότερος*, *ξανάφαντος*, *μηδιαγόρατος* (< μηδέ + ορατός, αυτός που δεν τον «βλέπουν») είναι μερικές από τις λαϊκές ονομασίες του ξένου, αλλά και *ξενάκης*, *ξενικάκης*, *ξενούτσικος*, *παντάξενος*, λέξεις που προσδίδουν μια χροιά συμπόνοιας και προστατευτικότητας. Υπάρχουν βέβαια και επίθετα που δηλώνουν μια απόσταση, μια περιχαράκωση του οικείου χώρου, όπως *ξενοαίματος*, *σκατοσυμμαζωτάρι*, υβριστικός χαρακτηρισμός σε ξένο, *πλατογωνιάζω* = κάθομαι σε ξένο σπίτι, *φερτός* και *φερτάσης* = ο ξένος σε σχέση με τον ντόπιο. Ακόμα και σ' αυτές τις περιπτώσεις, πάντως, νομίζω ότι προβάλλει όχι τόσο η απέχθεια προς το ξένο και διαφορετικό όσο η ανάγκη για ύπαρξη μιας πατρίδας, ενός οικείου χώρου, μιας εστίας. Άλλωστε και η ίδια η λέξη «ξένος», παραδοσιακά, σχετίζεται περισσότερο με τον ξενιτεμένο και έτσι περιβάλλεται με συμπάθεια, οίκτο και νοσταλγία για την πατρίδα: '*Ο ξένος και ο ποταμός τον τόπο τους γυρεύουν*', λέει μια λαϊκή παροιμία. Η έννοια της ξενιτιάς άλλωστε είναι από τους πιο γνωστούς και παλιούς καημούς των Ελλήνων. Ας τονίσουμε ότι οι περισσότερες λέξεις που σχετίζονται με την ξενιτιά έχουν ως πρώτο συνθετικό το *έξω-* (το *μέσα* είναι το οικείο, αγαπητό, δικό σε αντίθεση με το *έξω* που είναι το άγνωστο, εχθρικό, ξένο) ή το *ξε-* που είναι μόριο άρσης μιας (καλής εν προκειμένω) κατάστασης. π.χ. **εξώτοπα* = μακριά, ξένος τόπος (σε τύπο: *ότουπα*), *ξεπατρίζω* = πηγαίνω στην αλλοδαπή (Μήλος, Νίσυρος), *ξεδουλεύτης ο* = ο εργαζόμενος σε ξένο τόπο (Πελοπόννησος), *ξεθοσούρα η* = το ξένο κρεβάτι πάνω στο οποίο κοιμάμαι (Κάρπαθος). Παρόμοιο συγκινησιακό φορτίο περικλείουν και οι λέξεις που αφορούν την ξενιτιά, όπως

⁸ Σύμφωνα με το ΛΝΕΓ (λ. *ατζαμής*) η πορεία της λέξης είναι λίγο διαφορετική, δηλ. *ατζαμής* < μεσν. *ατζαμής*, αρχική σημ. 'χριστιανός επιστρατευμένος από τους Οθωμανούς· συνεπώς, ανεπαρκώς εκπαιδευμένος και ανεπιτήδευτος στον πόλεμο' < από το τουρκ. *acemī* [που σύμφωνα με τουρκικά λεξικά < *acem* 'Πέρσης']

ξενεύω = αισθάνομαι ξένος (Ήπειρος, Στερεά Ελλάδα, Κρήτη κ.α), ξενικά = τα ξένα (Σύμη, Σίφνος) και τα αντίστοιχα άσματα: 'Κάλλια ἔγω ἔγω στο σπίτι μας ελιές και παξιμάδι παρά στο ξένο ζάχαρη και να μ' ορίζουν άλλοι'. (Κρήτη) ή 'ξένος είμαι ποιος με πιάνει, σαν με πάρει το ποτάμι;' (Πελοπόννησος).

Όπως φαίνεται λοιπόν από τα παραπάνω, παρά τα, παραδοσιακά, γνωστά στερεότυπα για συγκεκριμένες φυλετικές και εθνοτικές ομάδες όπως αυτά που ήδη αναφέραμε, παρά τον κοινό, διαχρονικά, εκ πρώτης, αρνητισμό για τον «άλλο», υπάρχουν ασυνέχειες που δημιουργούν τομές. Και που μας οδηγούν σε σκέψεις για το πόσο όμοιες είναι οι αντιμετώπισεις του «ξένου» άλλοτε και τώρα, ποιοι και με ποιο τρόπο είναι οι αποδέκτες του γλωσσικού ρατσισμού, αν και πώς επανέρχονται τα παραδοσιακά στερεότυπα για διάφορες εθνικές και εθνοτικές ομάδες. Και κατά πόσο, τελικά, κοινωνίες όπου το πολιτικά ορθό ήταν έννοια άγνωστη, μπορεί να αντιμετώπιζαν τον «άλλο» με θετικότερο τρόπο από σήμερα.

Βιβλιογραφία

Staszak, Jean- François: "Other/ otherness", *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier: 2008.

<http://www.unige.ch/ses/geo/collaborateurs/publicationsJFS/OtherOtherness.pdf>

Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων (ΚΕΝΔΙ - ΙΑΝΕ) της Ακαδημίας Αθηνών.

Βικιπαίδεια, λ. ατζαμής.

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%84%CE%B6%CE%B1%CE%BC%CE%A%CF%82>

Βικιπαίδεια, λ. ντομέ.

<http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9D%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%BC%CE%AD>

Γιακουμάκη, Ελευθερία: *Ευφημισμός. Γλωσσική προσέγγιση. Παραδείγματα από τη νεοελληνική κοινή και τις διαλέκτους*. (διδασκαρική διατριβή), Αθήνα: Τυπογραφείο Γραφικές Τέχνες Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Α.Ε 2000.

Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών 1933 (τόμ. Α') - 1989 (τόμ. Ε'2).

Καλογερόπουλος, Γιώργος «Γλωσσικές περιπέτειες των Ρομά». Στο *24 Γράμματα*, χ.χ., χ.σ. <http://www.24grammata.com/?p=24593>.

Κοντοσόπουλος Νικόλαος: «Ο Έλληνας και οι άλλοι», *Επετηρίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* 29-30 (1999-2003), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών 2004: 283-300.

Κοντοσόπουλος Νικόλαος: «Το εθνικό όνομα Τούρκος και τα παράγωγά του», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 20 (1996): 43-66

Κοντοσόπουλος Νικόλαος: «Το εθνικό όνομα Φράγκος και τα παράγωγά του», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 18 (1993): 79-94.

Κοραής, Αδαμάντιος: *Άτακτα ἤγουν παντοδαπῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν αὐτοσχεδίων σημειώσεων καὶ τινῶν ἄλλων ὑπομνημάτων αὐτοσχεδίου συναγωγῆ*, τόμ Β. Ἐν Παρισίοις: Ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Ἐβεράρτου 1829.

Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ). Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη. 1998.

http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/

Λυπουρλής, Δημήτριος: *Οι Επτά Σοφοί. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος: 2004.

Μαργαρώνη, Μαίρη: «Οι κοινωνικές κατασκευές του «άλλου» στα ελληνικά λαϊκά παραμύθια σε διάσταση με τις αρχές της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης: Συμβολή στην Πολιτισμική Εικονολογία». Στο Γεωργογιάννης Παντελής (επιμ.), *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Μετανάστευση-Διαχείριση Συγκρούσεων και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας*, 14ο Διεθνές Συνέδριο Βόλος, 13-15 Μαΐου 2011, Πάτρα, 2011: τόμ. 1, 44-58. <http://www.kedek.inpatra.gr/volos1.pdf>

- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος: *Λεξικό Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Ιστορία των Λέξεων (Με σχόλια και ένθετους πίνακες)*. (ΕΛΝΕΓ). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας 2009.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος: *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. (ΛΝΕΓ). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2012⁴ [1998].
- Νιșanyan, Sevan: *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (Λέξεις του γενεαλογικού δέντρου: Σύγχρονο Τουρκικό Ετυμολογικό Λεξικό). χ. τ.: Adam Yay 2007³. <http://www.nisanyansozluk.com/>
- Πετρόπουλος, Ηλίας: *Τὰ Καλιαρντά*. Αθήναι: Νεφέλη 1971.
- Σαραντάκος, Νίκος: «Πας μη Έλλην, βάρβαρος - ποιος το είπε;». Στο ιστολόγιο: *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία*. (9/8/2009). <https://sarantakos.wordpress.com/2009/08/09/ellinbarbaro/>
- Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (ΧΛΝΓ). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών 2014.